

Verslag studiedag ‘Murals als publieke kunstopdracht ‘

Vrijdag 27 januari 2023 – Koninklijke Bibliotheek Brussel

Het platform Kunst in Opdracht organiseerde op 27 januari een studiedag naar aanleiding van een aantal advies- en ondersteuningsvragen waarbij opdrachtgevers kiezen voor een *mural*. Met het platform ondersteunen we goed opdrachtgeverschap van kunst in de publieke ruimte, ter bevordering van een kwalitatieve leefomgeving. Omdat de impact van *murals* niet te onderschatten is, organiseerden we deze studiedag voor een brede groep aan stakeholders.

In 2022 werd al enig veldonderzoek gedaan: we schreven twee tekstopdrachten en één fotografie-opdracht uit. De Nederlandse kunsthistorica **Sandra Smets** en het Gentse kunstenaarscollectief **019** bestudeerden de achtergrond waartegen *murals* ontstaan of kunnen ontstaan, elk vanuit hun eigen perspectief. Fotograaf **Michiel De Cleene** trok door Vlaanderen en Brussel om een aantal *murals*, blinde gevels en nutskasten op foto vast te leggen.

Volgende onderwerpen kwamen tijdens de studiedag uitgebreid aan bod:

- De ruimtelijke kwaliteit van het publiek domein
- Een kunsthistorisch perspectief op *murals* en hun relatie tot architectuur, stedenbouw of landschap en de publieke ruimte
- De regelgeving rond *murals* en kunst in de publieke ruimte (casestudies)
- *Murals* als beleidsinstrument in bijvoorbeeld gentrificatie- en transitieprocessen
- Een ‘commons-benadering’ van de publieke ruimte en wat dat zou kunnen betekenen voor *murals* in opdracht
- Het betrekken van bewoners en gebruikers van de publieke ruimte bij de creatie van *murals*
- Het belang van contextanalyse bij *murals* en kunst in opdracht in de publieke ruimte

Een aantal (inter)nationale experts deelden hun visie en inspirerende voorbeelden tijdens verschillende korte lezingen. Nadien voerden zij tijdens twee panelgesprekken en in interactie met het publiek een brede dialoog over welke plek *murals* als publieke kunstopdracht in Vlaanderen en Brussel kunnen opnemen.

Het is duidelijk dat er heel veel stakeholders met verschillende agenda’s aan bod komen bij het initiëren van *murals* in opdracht. Niet elke stem wordt daarbij even goed vertegenwoordigd. Kunst zou eigenlijk geen ander doel moeten dienen dan kunst, al blijkt dat in realiteit vaak niet zo te zijn. Bovendien wordt er bij *murals* in opdracht vaak te weinig gekeken naar de brede stedenbouwkundige context. Daar is nochtans erg veel nood aan gezien de talrijke prikkels die de hedendaagse publieke ruimte kenmerken.

We beschouwen deze studiedag bijgevolg niet als een concluderend slot van een gelopen parcours, maar eerder als een opstap voor (potentiële) opdrachtgevers. Op basis van deze inzichten kunnen ze de stemmen van zeer diverse stakeholders, de stedenbouwkundige en ruimtelijke context en de inhoudelijke analyse daarvan in het achterhoofd houden wanneer een kunstopdracht zich aandient.

Hieronder volgt een kort verslag per spreker en per panelgesprek.

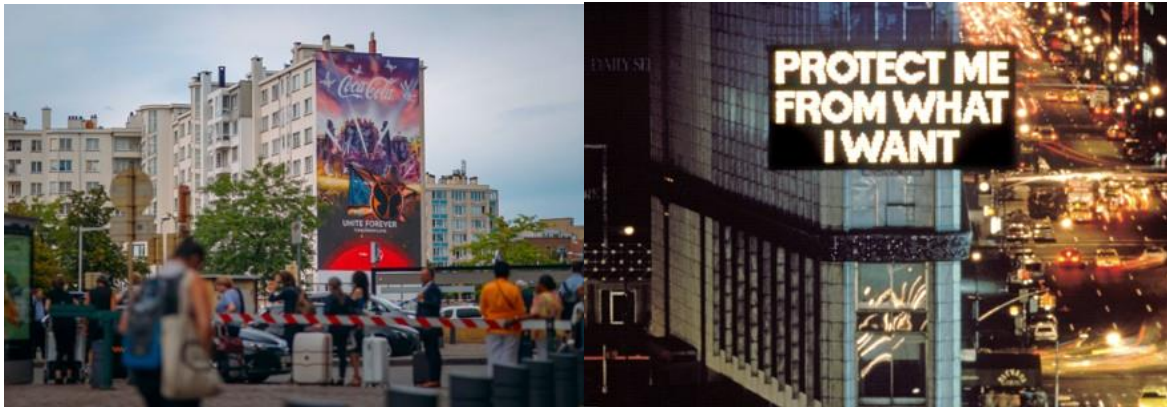
Wouter Davidts startte met een contextuele inleiding rond de problematiek van vandaag binnen een architecturaal en kunsthistorisch kader. Hij wijst ons erop dat bij de bestelling van een *mural* verschillende verwachtingen en agenda's kunnen spelen. Daar moeten we ons zeer bewust van zijn. Uit een analyse van het woordgebruik bij verschillende organisaties in ons land die hun diensten aanbieden aan opdrachtgevers om *murals* te realiseren, blijkt dat zij een aangenamere, mooiere, levendige (en kleurrijke) openbare ruimte beloven. Bovendien zouden *murals* volgens deze organisaties kunnen leiden tot meer ontmoeting en dialoog. Daarnaast is er ook een commerciële belofte: het versterken of visibel maken van de identiteit van de opdrachtgever. Dat zijn volgens Davidts erg veel, erg hoge en soms tegenstrijdige verwachtingen van kunst in opdracht in de publieke ruimte. Ook in andere lezingen en tijdens de panelgesprekken kwam de vraag naar boven of we niet te veel verwachten van kunst. Kunst kan vragen stellen en je een bepaalde kijk op de omgeving en de wereld bieden, maar kunst instrumentaliseren voor andere doeleinden dan de kunst zelf houdt altijd een risico in. Daardoor wordt de kracht van kunst beperkt. Kunst mag bijvoorbeeld geen kritiek uiten, moet enkel verfraaien en mag geen conflict oproepen.

Davidts maakt zijn betoog concreet door enkele beelden van kunst in de publieke ruimte van vroeger en nu en van ver en dichtbij naast elkaar te plaatsen. Zo verandert de betekenis van een object wanneer het in een museum wordt geplaatst. Sofie Hultén brengt haast een ode aan *tag culture*, terwijl in de openbare ruimte beschilderingen van nutskasten vaak juist ongewenste graffiti willen weren.

Links: Sofie Hultén, Joke, Disco, VMC, 2021. Rechts: Diverse kunstenaars, Tour Elentriek, Dendermonde. Curator: Tree Pack.

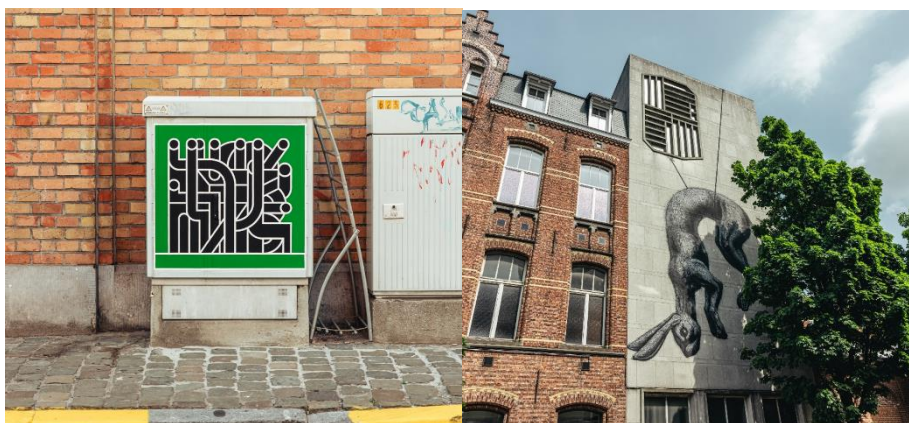
In de juxtapositie van een reclame-*mural* voor Coca-Cola en Tomorrowland, tegenover de krasse boodschap van kunstenaar Jenny Holzer op Time Square in de jaren 1980, maakt Wouter Davidts ons bewust van de commerciële motieven die kunnen spelen bij *murals* in opdracht.

Links: Matthew Dawn, Magic Mural for Coca Cola Belgium & Tomorrowland, Brussel, 2022, Media Field, Media Com, Kinetic & Glitch. Rechts: Jenny Holzer, Protect me from what I want (Survival series, 1983–85), 1985, elektrisch paneel, 6,1 x 12,2 m, Times Square, New York.

Dries Van Melkebeke, projectmedewerker *street art* en kunst in de publieke ruimte bij Cultuur Gent, schetste meer dan 20 jaar beleid rond *street art* en *murals* in Gent. Na een eerder repressief beleid en enkele gedoogzones kwam er in het driesporenbeleid (Graffiti-vrij Gent, 2002) ook aandacht voor *murals* in opdracht. Vaak is dit een kans voor jongere kunstenaars om een werk in de openbare ruimte te maken. Daders opsporen en sanctioneren en het verwijderen van ongewenste graffiti en zelfklevers blijven evenwel heel belangrijk. Vanaf 2014 groeit de appreciatie voor *murals* en *street art* bij het stadsbestuur. *Street art* wordt expliciet opgenomen in de beleidsnota's van de toenmalige cultuurschepen, alsook bij de huidige schepen. Bué The Warrior wint als eerste *street artist* een Gentse cultuurprijs in 2015. Vanaf 2016 komt er een splitsing in het driesporenbeleid en verhuist Dries Van Melkebeke als ambtenaar van de preventie- naar de cultuurdienst. Binnen de cultuurdienst is er meer ruimte om te focussen op het creëren van streetartprojecten en breder – *murals* in opdracht – in de openbare ruimte.

Sinds de inbedding bij de cultuurdienst werd o.a. het SORRY, NOT SORRY straatkunstenfestival in het leven geroepen, een mix van beeldende kunst en *street art*, dat ook elk jaar een nieuwe streetartkaart maakt. Daarnaast geeft Van Melkebeke vanuit de cultuurdienst ook advies en ondersteuning aan andere stadsdiensten, burgers, kunstenaars en andere stakeholders wanneer zij aan een kunstopdracht willen starten. Hij beheert de legale en gedoogzones voor graffiti, en werkt opdrachten uit voor kunstenaars, vaak in samenwerking met of op vraag van andere stadsdiensten.

Links: Bart Spitaels (2022), Keizer Leopoldstraat, i.h.k.v. Van stroom tot streetart, i.s.m. het Industriemuseum. Rechts: Roa (2021), Oude Houtlei, i.h.k.v. Seven Senses tour voor het Van Eyck-jaar. Beide voorbeelden werden geïnitieerd door Cultuur Gent.

Dries Van Melkebeke vraagt zich tot slot af of Gent en bij uitbreiding ook andere grote steden geen slachtoffer worden van hun eigen succes. Zo ziet hij regelmatig *murals* opduiken met een duidelijk commerciële boodschap, waar de cultuurdienst natuurlijk niet in kan meestappen. Deze afsluiter werd tijdens het panelgesprek uitgebreider besproken.

Fotograaf **Michiel De Cleene** trok voor ons naar 15 verschillende plekken in Vlaanderen en Brussel om er blinde gevels en nutskasten – al dan niet beschilderd – vast te leggen op foto. In zijn fotografie zet hij altijd een stapje achteruit, met als doel om zoveel mogelijk context mee te geven. Voor deze opdracht koos hij voor een geografische verdeling over alle Vlaamse provincies en Brussel, met een mix van stedelijke en landelijke omgevingen. Hij vertrok telkens van een vooraf gekozen *mural* of beschilderde nutskast en ging vervolgens op zoek naar de volgende negen blinde gevels of nutskasten, of ze nu beschilderd waren of niet. Hierdoor wordt duidelijk dat zaken zoals nutskasten (waar de *plumbing* doorheen de *fabric* breekt – zie ook tekst 019) heel gemakkelijk door ons oog wordt genegeerd. Er zijn zoveel andere lagen die onze aandacht vragen dat we ons nauwelijks van hun aanwezigheid bewust zijn. Ze worden juist zichtbaar doordat ze beschilderd worden. Hij stelt zich de vraag of opsmuk wel nodig is. Bij blinde gevels valt hem op hoeveel narratief deze vaak al in en op zich dragen: bekabeling, tags, overblijfselen van een vroegere woning, billboards of kaders van reclamepanelen van weleer. Je kunt je de vraag stellen waarom een bepaalde gevel wel beschilderd werd en een andere niet. In vele Vlaamse contexten zien we bovendien een opeenstapeling van gevels in verschillende materialen, hoogtes en breedtes. Dit aspect getuigt al van meerdere verhalen.

Foto's uit de reportage van Michiel De Cleene. Links: Boom, midden: Gent, rechts: Haacht.

Tijdens het panelgesprek voegen **Marie Swyzen**, stedenbouwkundige bij Team Vlaams Bouwmeester, en **Jan Hermans**, cultuurbeleidscoördinator in Herzele, zich bij de sprekers. Swyzen wijst op de regelgeving die per perceel geldt en erg strikt is. Dat verklaart o.a. de talloze blinde gevels in ons land. Het ontbreekt echter aan een sterke visie over de ruimere stedenbouwkundige impact van architectuur en artistieke ingrepen. Jan Hermans licht toe hoe en met welke perikelen de muurschildering in opdracht van Jan De Maesschalck tot stand kwam: die maakt deel uit van een permanente GR wandel- en kunstroute in de Vlaamse Ardennen, maar werd al voor de inhuldiging gevandaliseerd. Bovendien bleek de muur die particuliere eigendom is zelf ook gecontesteerd: onroerend erfgoed oordeelde eerder dat er een bakstenen muur voor moest worden geplaatst, maar dat gebeurde nooit. Hier was de cultuurdienst niet van op de hoogte.

De panelleden benadrukken het belang van overleg over de verschillende stads- of gemeentelijke diensten heen om tot een globale visie van de openbare ruimte te komen. Kunstopdrachten kunnen daarin een plaats hebben, naast tal van andere (visuele) prikkels in het straatbeeld. Er wordt geopperd om steeds de vraag te stellen: 'Vraagt deze plek om kunst?' Het antwoord kan evengoed een bank of een boom, een groene gevel of een speelpleintje zijn. Vele plekken zijn bovendien al overprikkeld en hebben geen nood aan een extra toevoeging. De panelleden wijzen ook op de tijdelijkheid van elke ingreep: steden zijn voortdurend in beweging en *murals* hebben een bepaalde houdbaarheidsdatum waarmee je ook rekening moet houden. Wat bewaar je en wat niet? Vaak wordt er vooraf niet nagedacht over welke sporen *murals* kunnen achterlaten. Als beleidsmaker moet je je ervan bewust zijn dat elke ingreep in de publieke ruimte – ook tijdelijk – altijd een impact kan hebben.

Vanuit het publiek komen verschillende vragen en opmerkingen met betrekking tot de context, wat ook in de namiddag verder werd besproken. Als opdrachtgever én als kunstenaar neem je sowieso de context mee, of dat nu subtiel of duidelijk is. Het gaat niet alleen om de fysieke context, maar kan ook over de historische, maatschappelijke ... context gaan. Het is belangrijk om oog te hebben voor mogelijke verwarring van kunst met straatillustratie, die ook zijn waarde heeft, maar vaak beelden oplevert die geen emotie uitlokken en niet altijd rekening houdt met de context of daarmee in dialoog treedt. Er is ook een rol weggelegd voor de curator of bemiddelaar om een dialoog te kunnen bewerkstelligen met de omgeving en alle betrokken partijen. Maar een kunstenaar moet autonoom kunnen ageren. Dat blijft een basisvoorwaarde om van een kunstwerk te kunnen spreken, zelfs wanneer het een kunstwerk in opdracht betreft. Kunst hoeft nooit een ander doel te dienen dan kunst. Kunst kan uiteraard wel bijdragen aan andere doelen, maar kunst inzetten als probleemoplosser zal het probleem nooit daadwerkelijk kunnen oplossen.

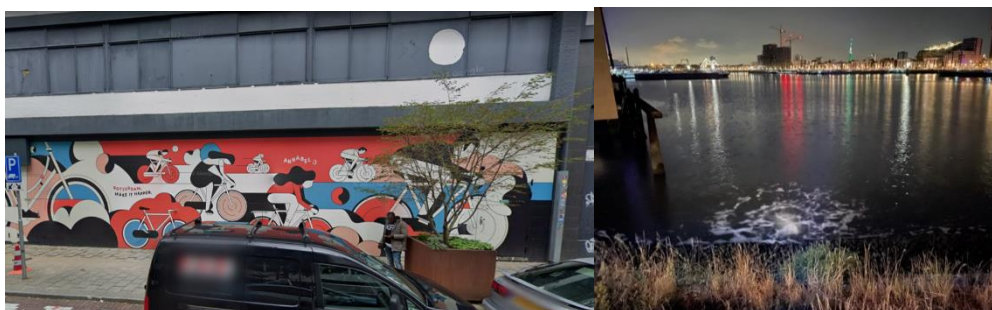

Links: Kattenberg Borgerhout, Architecten Broecks-Schiepers © Dennis Brebels. Midden: Zonder titel, muurschildering van Jan De Maesschalck, Herzele (gevandaliseerd). Rechts: panelgesprek voormiddag studiedag 'Murals in opdracht'.

Sandra Smets, kunsthistorica uit Rotterdam, gaat bij haar lezing in op een aantal zaken die ze schreef in haar [tekst](#) naar aanleiding van deze studiedag. Ze neemt waar hoe kunst en cultuur – en specifiek *murals* – in Rotterdam worden geïnstrumentaliseerd binnen een gentrificatiebeleid. Het past perfect binnen citymarketing en trekt best wat toeristen aan, maar de betrokkenheid met de plaatselijke bevolking is erg laag. Bovendien worden *murals* daar haast ingezet voor *art washing*, waardoor de huurprijzen beduidend stijgen. Lokale bewoners met minder financiële slagkracht moeten zo plaatsmaken voor een nieuw en vooral rijker publiek.

Daartegenover staat bijvoorbeeld het kunstwerk van Jeroen Jongeleen aan de rand van de Maashaven. In opdracht van Sculpture International Rotterdam onderzocht hij hoe hij een kunstwerk kon maken dat niet kan worden ingekapseld in het gentrificatiebeleid. Zijn *objet trouvé* bestaat uit een plek waar het water soms omhoog spuit. Het is erg onvoorspelbaar wanneer dit gebeurt en met welke kracht, waardoor het enkel voor de omwonenden van waarde is. Smets verwijst in deze context naar het situationisme uit de jaren '50. Toen wilden kunstenaars onder leiding van Guy Debord mensen expliciet aanzetten om actief onderdeel uit te maken van hun eigen wereld. Ze maakten o.a. *dérives* - dwaaltochten doorheen de stad waarbij de persoon in kwestie bepaalt wat belangrijk is, in plaats van zich passief te laten leiden door bijvoorbeeld toeristische bordjes.

Kunstenaars maken zich volgens Smets terecht zorgen over de publieke ruimte. Ze wijst op het belang van collectiviteit zodat de stem van de kunstenaar beter gehoord kan worden (denk bijvoorbeeld aan Documenta 15, dat in handen was van kunstenaarscollectieven). Doordat in Nederland de traditie van bemiddelaars is weggefallen, wordt de stem van kunstenaars nog minder vertegenwoordigd wanneer opdrachtgevers een kunstwerk in de publieke ruimte willen bestellen. Opdrachtgevers gebruiken kunst zo louter als een beleidsinstrument dat iets anders dan kunst beoogt. Smets pleit ervoor dat opdrachtgevers hun verantwoordelijkheid opnemen en zorgen voor draagvlak bij en betrokkenheid met alle stakeholders.

Links: Mural 'Rotterdam make it happen'. Rechts: Fontein Maashaven, Jeroen Jongeleen, Rotterdam.

Hanka Otte, docent en onderzoeker kunst- en cultuursociologie aan de Universiteit van Groningen, beklemtoont in haar betoog de noodzaak aan kunst. Kunst kan en hoeft geen problemen op te lossen, maar is een vorm van 'reflectieve verbeelding': kunst laat ons niet zien hoe de wereld is, maar hoe wij die ervaren. Dat kan op verschillende manieren: door ons beeld ervan te bevestigen of uit te dagen. Je kunt je ermee identificeren of je eigen cultuur (socialisatie) in vraag stellen door bijvoorbeeld te tonen hoe een ander die wereld ervaart (subjectificatie). Volgens Otte is het vergroten van de sociale cohesie van wat je al kent best gemakkelijk, maar is het – zeker in tijden van polarisatie – nog veel belangrijker om verbindingen te leggen met wat je nog niet kent. Die overbrugging vraagt uiteraard tijd en inspanning.

Volgens haar is het aangewezen om kunst daarom uit het hokje 'vrijtijdsbesteding' te halen en vrije tijd op een andere manier te organiseren. De basisvoorwaarden daarvoor zijn: autonomie van de kunstenaar, een directe relatie met de sociopolitieke omgeving, een bottom-upbenadering (als overheid hoef je niet alles te bepalen, maar moet je vooral luisteren naar wat er leeft). Leer kinderen ook verbeelden en maak hen bewust van de cultuur van een ander. Tot slot nodigt Otte ons uit om de openbare ruimte te benaderen als een *culture commons*: alles wat niet in bestuurlijk of privaat beheer is, behoort ons allen toe. Het gemene of gezamenlijke goed kun je ook gezamenlijk beheren en aanpakken. De vraag is of een *mural* dan wel in opdracht moeten gebeuren.

Links: Banksy, *I don't believe in global warming* © Creative commons. Rechts: Jupiterfab, *Is this modern society?* Colegio Cervantes, Guadalajara, Mexico, 2020.

Arno Arnouts, diensthoofd vrije tijd in het district Deurne, verdiende eerder zijn pluimen binnen de jeugdsector. Daar organiseerde hij in de jaren '90 al *graffiti jams* en initieerde hij streetartprojecten. De districten vallen onder het streetartbeleid van de stad Antwerpen, maar hebben de vrijheid om culturele projecten op te zetten. Op Antwerps niveau geldt er een viersporenbeleid: repressief, preventief, curatief en creatief. Sinds 2019 is er ook een stuurgroep rond *street art* die advies geeft bij alle nieuwe streetartprojecten. Zij opereren naast de commissie 'Kunst in de Stad'. De uitvoering van de projecten gebeurt evenwel meestal door de districten.

Deurne telt ca. 81.000 inwoners, een zeer diverse bevolking die regelmatig geplaagd wordt door drugsgeweld. Het team van Arnouts tracht op heel uiteenlopende manieren impact te hebben op het openbare domein. Vanuit het jeugdwerk in de jaren '80-'90 was dat vooral om jongeren een kans te geven hun talenten te ontwikkelen en hun stem te laten horen. Nu willen ze vanuit het cultuurbeleid vooral de openbare ruimte aantrekkelijker maken. Dat licht hij toe aan de hand van verschillende voorbeelden, waaronder het project 'Kroonjuwelen van Deurne' waar *street art* en stadsrenovatie vanaf 2016 hand in hand gingen. In de armere, dichtbevolkte en dichtbebouwde Kronenburgwijk met veel jongeren, weinig openbare ruimte en drukke verkeersassen wilde men op korte termijn de verbondenheid met de buurt verhogen. Dat gebeurde aan de hand van o.a. poetsacties, kleine ingrepen zoals het herstellen van stoeptegels en de heraanleg van speelpleintjes, in combinatie met streetartprojecten. Een groep van 17 kunstenaars realiseerde 15 muren en kreeg daarbij alle vrijheid. Ze betrokken hierbij scholen en een dienstencentrum, wat voor een groter draagvlak zorgde. Op langere termijn wil het project meer aandacht vestigen op de wijk en extra ruimte creëren voor de buurtbewoners met de focus op meer groen en de heraanleg van een aantal straten.

Project Kroonjuwelen van Deurne. Links: CAZ, Dienstencentrum. Rechts: heraanleg speelpleintje en beschilderde nutskast.

Liesbeth Huybrechts, universitair hoofddocent aan de universiteit van Hasselt, modereerde het panelgesprek in de namiddag. Hier lag de focus op participatief ontwerp, kunst en publieke ruimte, ontwerpanthropologie en transformatieprocessen. Behalve de gastsprekers namen ook **Bjørn Van Poucke**, curator van streetartfestival The Crystal Ship en All About Things, en **Arnout De Cleene**, redacteur bij rekt:verso, onderzoeker aan KASK en lid van kunstenaarscollectief 019, deel aan het gesprek. Wij vroegen 019 om naar aanleiding van deze studiedag ook een [essay](#) te schrijven. Daarin beschrijven ze hun visie op de context waarin *murals* en breder kunst in de publieke ruimte kunnen ontstaan.

Huybrechts wil in het panelgesprek bekijken hoe *murals* de relaties die zich afspelen in de publieke ruimte zichtbaar kunnen maken over tijd en culturen heen en hoe ze nieuwe relaties tot stand kunnen brengen, versterken of samenbrengen. Daarnaast is er ook aandacht voor participatieve processen en de politieke rol die *murals* mogen of kunnen hebben.

De verschillende panelleden benadrukken het belang van participatie, maar wijzen erop dat de invulling daarvan erg kan verschillen. Burgers kunnen inhoudelijk inspraak krijgen wanneer een kunstwerk wordt besteld, maar evengoed kan een kunstwerk juist een dialoog op gang brengen. Vaak vragen publieke opdrachtgevers expliciet naar een participatietraject, maar willen ze tegelijk ook al een ontwerp te zien krijgen. Dat staat volgens Van Poucke erg haaks op elkaar. Je moet bovendien opletten dat je niet steeds overall eenzelfde soort opdrachtgeversgroep bijeenbrengt: een te eenzijdige groep mensen die zijn stem wil laten gelden. Deze participatieparadox houdt geen rekening met zij die niet mondig zijn.

De Cleene wijst erop dat inclusie ook kan door omwonenden te betrekken nadat een werk gerealiseerd is. Een werk kan dialoog en reacties uitlokken en doen nadenken over transformaties van publieke ruimtes. Ook Smets benadrukt dat aan de hand van een voorbeeld van Chileense muralisten in Rotterdam: zij zorgden in de jaren '70 voor een sterke politieke beweging. Nu zien we echter dat (publieke) opdrachtgevers vaak expliciet politieke boodschappen willen weren. Nochtans vertegenwoordigt elk kunstwerk in de publieke ruimte de visie van de kunstenaar op hoe onze samenleving functioneert.

Zoals ook in het voormiddagdebat aan bod kwam, dreigen *murals* uit angst voor polarisatie niet meer dan een illustratief behangetje te worden in plaats van interessante kunst opdrachten. Volgens Otte geeft een *commons*-benadering een overheid juist de kans om een eerder faciliterende rol op te nemen in plaats van een beslissende. Op die manier werk je bottom-up en zullen meer mensen zich met het kunstwerk kunnen vereenzelvigen of er een dialoog mee aangaan.

Links: Maya Hayuk, 2022, i.h.k.v. The Crystal Ship, Oostende. Midden: Current, Bert Villa, i.o.v. 019, Handelsdokparking Gent, 2020-2021. Rechts: panelgesprek namiddag studiedag 'Murals als publieke kunst opdracht'.